

Michał Jarnot

 <https://orcid.org/0000-0002-4394-4816>

 m.jarnot@katowice.ap.gov.pl

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KATOWICACH ODDZIAŁ W BIELSKU-BIAŁEJ

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE NA TEMAT STRAT WOJENNYCH W DEKANACIE OŚWIĘCIMSKIM

 <https://doi.org/10.15633/9788383700984.02>

Baza źródłowa dla niniejszej pracy opiera się o materiały archiwalne kilku instytucji. Jeżeli chodzi o sieć archiwów państwowych, to należy zwrócić uwagę na dwa z nich: Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej oraz Archiwum Narodowe w Krakowie. W przypadku tego pierwszego najistotniejsze znaczenie miały indywidualne kwestionariusze szkód wojennych, które były składane w 1945 roku. Wypełniane były przede wszystkim przez osoby prywatne, a także stowarzyszenia i instytucje, również przez instytucje wyznaniowe – tzn. parafie oraz zgromadzenia zakonne. Dlatego też stanowią bogaty materiał w zakresie strat, które poniósł Kościół katolicki w dekanacie oświęcimskim. Kwestionariusze szkód wojennych, z których korzystano na potrzeby niniejszej pracy, przechowywane są w dwóch zespołach: 13/467 Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej oraz 13/899 Starostwo Powiatowe w Żywcu (miejscowości należące do dekanatu oświęcimskiego znajdowały się w dwóch powiatach – bialskim i żywieckim). W bielsko-bialskim archiwum nie ma bardzo istotnych materiałów przechowywanych w sposób zwarty, a dotyczących strat wojennych, które zostały

poniesione przez instytucje wyznaniowe. Aczkolwiek trzeba zwrócić uwagę, że przy okazji kwerendy udało się natrafić na pojedyncze dokumenty zawierające ciekawą treść, np. pismo z 1947 roku dotyczące strat wojennych poniesionych przez kościół parafialny w Osieku¹.

Jeżeli chodzi o Archiwum Narodowe w Krakowie, to przede wszystkim należy zwrócić uwagę na zespół nr 29/691 Urząd Wojewódzki Krakowski. W ramach tego urzędu od 1945 roku działał Inspektorat Szkód Wojennych odpowiedzialny za rejestrowanie szkód poniesionych w latach 1939–1945 na terenie województwa krakowskiego. Wydaje się, że najistotniejszy jest zbiór „ankiet dotyczących przebiegu działań wojennych oraz okupacji niemieckiej” z 1946 roku². Każda ankieta dotyczyła jednej miejscowości i była wypełniana przez jej władze (sołtysa, wójta lub burmistrza). Ich szczegółowość i unikalność przedstawia się różnie – z pewnością jednak stanowi materiał, który pozwala uchwycić kontekst postrzegania niemieckiej okupacji tuż po wojnie.

W przypadku archiwów instytucji kościelnych należy przede wszystkim wymienić dwa: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oraz Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej w Bielsku-Białej. Jeżeli chodzi o Archiwum Kurii, to zasadniczym problemem związanym z tą instytucją było zamknięcie jej czytelni w czasie prac nad niniejszą publikacją³. Z tego też powodu autorzy musieli bazować na kwerendach, które zostały wykonane przed rozpoczęciem projektu, i nie mieli możliwości przeprowadzenia głębszych poszukiwań czy też zweryfikowania niektórych materiałów pod kątem przynależności do określonej sygnatury czy „zbioru”. Niezależnie od tych trudności wcześniej zgromadzone przez autorów materiały stanowiły jedno z najważniejszych dla tematu pracy. Chodzi m.in. o tzw. ankietę w sprawie szkód wojennych z 1945 i 1946 roku⁴. Poszczególne parafie na żądanie kurii w Krakowie przesy-

1 Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, sygn. 45, s. 11–12, 17.

2 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 384.

3 Ogłoszenie o zamknięciu ukazało się na stronie archiwum 30 sierpnia 2024 roku i zaczęło obowiązywać od września tego samego roku.

4 Akta przechowywane są w teczce: Straty wojenne – ankietę z 1945 i 1946 roku [brak sygnatury].

łały wykazy strat, które poniesiono w latach 1939–1945. Korespondencja powstała w wyniku tej akcji zawiera wiele szczegółowych informacji – zarówno jeżeli chodzi o straty powstałe przez bezpośrednie działania wojenne (np. uszkodzenia budynków), jak i w wyniku działań władz okupacyjnych (przede wszystkim konfiskaty inwentarza sakralnego i wyposażenia plebanii). Co więcej, w niektórych przypadkach wykazywano również straty poniesione w wyniku konfiskat (np. inwentarza żywego) przez Armię Czerwoną. Materiały te były często uzupełnione fotografiami. Cenna jest również luźna korespondencja z czasów niemieckiej okupacji, a także okresu powojennego⁵. Poszczególni dziekani czy proboszczowie przekazywali informacje o stanie parafii po „skończonym huraganie wojennym”⁶ – w korespondencji pisano również o utraconym inwentarzu czy uszkodzonych budynkach. Warto również wspomnieć, że osobną grupę akt stanowi korespondencja w sprawie rekwizycji przez Niemców dzwonów kościelnych (wytworzona zarówno w czasie okupacji, jak i po 1945 roku)⁷. Sprawy strat wojennych były również podejmowane przez kurie w kilkanaście lat po wojnie – co ma również odzwierciedlenie w materiale z 1967 roku⁸.

Kwerenda obejmowała także zasób Biblioteki i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej w Bielsku-Białej. W Archiwum tym przechowywane są m.in. materiały dotyczące poszczególnych parafii wchodzących w skład diecezji. Akta te znajdowały się wcześniej w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie i zostały przekazane do Bielska-Białej po utworzeniu diecezji bielsko-żywieckiej. W teczkach dotyczących poszczególnych parafii znajduje się m.in. korespondencja z czasów niemieckiej okupacji oraz okresu powojennego, która była cennym źródłem w kwestii uchwycenia strat poszczególnych kościołów. Na szczególną

5 Akta przechowywane są w teczce: Kongregacje dekanalne 1942–1945 [brak sygnatury].

6 Określenia tego użył jeden z księży z okolic Białej Krakowskiej w korespondencji (z 19 lutego 1945 roku) do Kurii w Krakowie.

7 Akta przechowywane są w teczce: Rekwizycja dzwonów na cele wojenne. Korespondencja z okupantem (1941) [brak sygnatury].

8 Akta przechowywane są w teczce: Straty wojenne 1939–1945 [uzupełnienie] [brak sygnatury].

uwagę zasługują także inwentarze parafialne zawierające informacje na temat majątku poszczególnych parafii. Inwentarze te dotyczą okresu przed wojną i po niej, dzięki czemu można prowadzić badania porównawcze w kontekście strat majątku ruchomego.

Pomocnym materiałem archiwalnym okazały się również zasoby wybranych parafii. Materiały te nie stanowiły głównego przedmiotu kwerendy, ale były cennym uzupełnieniem. Wymienić można m.in. parafię w Porębie Wielkiej, gdzie zachował się ciekawy dokument sporządzony przez ks. Kmiecika w latach 40. XX wieku, a gdzie w interesujący sposób opisał to, co działo się w czasie niemieckiej okupacji na terenie parafii⁹. Niektóre kwerendy były przeprowadzane „zdalnie” dzięki uprzejmości proboszczów. Tak było m.in. we Włosienicy, gdzie ks. Rafał Jończy dokonał poszukiwań w parafialnym archiwum i przekazał odnalezione informacje w korespondencji z jednym z uczestników projektu. W kontekście parafii ważnym źródłem były również kroniki. Przykładem może być kronika parafii w Jawiszowicach, która została wydana drukiem¹⁰.

Przy okazji instytucji kościelnych należy wymienić również zgromadzenia zakonne. Korzystano z dwóch archiwów – Zgromadzenia Córek Matki Bożej Bolesnej w Oświęcimiu (sióstr serafitek) oraz Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Krakowskiej. W przypadku zbiorów archiwalnych sióstr serafitek cennym materiałem okazała się księga narad prowincji założona w 1932 roku i prowadzona również w okresie niemieckiej okupacji. Poza tym autorzy zwrócili uwagę na kilka ksiąg znajdujących się w Muzeum Błogosławionej Matki Małgorzaty Łucji Szewczyk. Księgi te, wśród których znajdują się także starodruki, trafiły do Oświęcimia w czasie niemieckiej okupacji z innych placówek prowadzonych przez serafitki. Ich „wędrówka” to swoisty kontekst dla strat ruchomych, których doznały instytucje kościelne i zakonne w czasie II wojny światowej¹¹.

9 Dokument sporządzony na luźnych kartach nosił odręcznie zapisany tytuł: *Co zrobiono w plebanii i gospodarstwie własnym kosztem*.

10 W. Mizgalski, *Parafia św. Marcina w Jawiszowicach na podstawie zachowanych dokumentów w archiwum parafialnym od 1752 do 2006 roku*, [b.m.w.] 2007, s. 130–143.

11 W przypadku Zgromadzenia Sióstr Serafitek w Oświęcimiu należy również powiedzieć o monumentalnej pracy O. Joachima Bara – *Historia domów*

Zasób Archiwum Salezjańskiego Inspektorii Krakowskiej był pomocny, jeśli chodzi o poszukiwanie informacji o Zakładzie Salezjańskim w Oświęcimiu. Przydatne okazały się m.in. kroniki zakładu¹², a także luźna korespondencja z czasów niemieckiej okupacji.

Można również wspomnieć o zasobie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie. Korzystano z kart ewidencyjnych zabytków, które przyniosły wiele materiału informacyjnego oraz ilustracyjnego, dotyczącego poszczególnych kościołów dekanatu oświęcimskiego.

Kwerendy przeprowadzono również w archiwach prywatnych. Celem było przede wszystkim uzyskanie materiału, który mógł zostać wykorzystany do zilustrowania publikacji. Swoich zbiorów użyczyli oświęcimscy pasjonaci historii – Tadeusz Firczyk, Łukasz Szymański oraz Mirosław Ganobis. Za uwagę zasługują m.in. ciekawe zdjęcia przedstawiające ściąganie dzwonów z wieży kościoła parafialnego w Oświęcimiu – uzyskane ze zbiorów Ganobisa.

Zgromadzenia Sióstr Serafitek 1881–1963. Praca pozostaje dostępna tylko w maszynopisie i nie jest rozpowszechniona. Dlatego też należą się specjalne podziękowania siostrze za udostępnienie tej pracy na potrzeby niniejszego projektu.

- 12 Kroniki Zakładu Salezjańskiego w Oświęcimiu prowadzone w czasie niemieckiej okupacji zostały wydane drukiem, np. *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940. Kronika*, t. 4, oprac. W. W. Żurek SDB, Lublin 2020; *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1940–1943. Kronika*, t. 5, oprac. W. Żurek SDB, Lublin 2018.

